

GEOGRAFINS ANDA OCH MENING

Av docent SVEN DAHL.

PIONJÄRERNA inom den geografiska vetenskapen verkade i Tyskland och Frankrike, medan England och USA först under senare år i nämnvärd utsträckning gjort sina röster hörda i den vetenskapliga diskussionen på detta gebit. Den bästa moderna översikten över den geografiska vetenskapens principer och omfattning har, i rätt nära anknytning till tyska forskare, gjorts av amerikanen Hartshorne. Betydligt mera lättläst än hans arbete är en liten bok av de två Londonprofessorerna i ämnet *S. W. Wooldridge* och *W. G. East*, som betitlats »*The spirit and purpose of geography*» (Hutchinson's, London 1951, 7 sh. 6 p.). Den är i hög grad präglad av praktisk common sense, samtidigt som man kanske kan rikta viss kritik mot den för bristande skärpa och djup på en och annan punkt. Vad som sägs har emellertid i mångt och mycket aktualitet även hos oss, och den må därför föranleda några reflexioner.

Den svenska geografiska forskningen är obetydligt äldre än den engelska och det är intressant för en svensk geograf att se, hur denna unga vetenskapsgren haft att övervinna samma motstånd och initialsvårigheter i de båda länderna, svårigheter som för länge sedan avklarats i de större länderna på kontinenten. Den lärda världen i Storbritannien vägrade länge att medge, att det fanns ett verkligt och givande arbetsfält för en geografisk vetenskap. Möjligen kunde man tolerera geografi i skolan men absolut inte vid universiteten. Visserligen erkände man, att en flitig person genom resor och studier kunde samla ett stort kunskapsförråd om andra länder, men att detta skulle kunna få rang av »organiserat vetande» i form av ett universitetsämne, det ville man inte gå med på. Plockade man ut ur geografin vad som var geologi och historia, bleve ingenting kvar, hette det. Trots detta påstående som också varje svensk geograf åtskilliga gånger fått sig kastat i ansiktet, har geografin erövrat en stark position vid det ena universitetet efter det andra i all världens länder. En viktig drivkraft

har skolans behov av ordentlig utbildning av sina blivande geografilärare varit. Men detta behov räcker inte som förklaring till geografins snabba segertåg, illustrerat av att exempelvis vi i vårt land 1920 hade 3 geografiprofessurer men 6 historiefprofessurer mot nu 9 i geografi (varav 3 i ekonomisk geografi) och 9 i historia (varav 2 i ekonomisk historia). Geografin måste tydligen ha ett vetenskapligt existensberättigande trots de citerade negativa påståendena.

Det är alldeles riktigt, att geografin icke som dermatologin eller statskunskapen sysslar med ett visst begränsat stoff, en viss sektor av verkligheten. Den vägen går det inte att definiera geografin, och det är detta som man brukar förebrå dess utövare. Därvid glömmer man att, som Wooldridge—East säger, kunskapen är odelbar och dess fållor (kallade »ämnen» eller »vetenskaper») helt och hållet äro människoverk och tillkomna av rent praktiska skäl.

Geografin har definierats på åtskilliga mer eller mindre lyckade sätt. Allmänt torde man dock numera kunna acceptera Hartsornes linje såsom Wooldridge och East uttrycker den: Geografin är ett betraktelsesätt, en aspekt, närmare bestämt lägesaspekten, på samma sätt som historien svarar för tidsaspekten. Historikern sysslar med vad som är samtidigt eller följer efter vart annat i tiden. Geografen sysslar med vad som har samma eller olika utbredning i rummet (närmare bestämt på jordytan).

Historikern nöjer sig inte med att registrera exempelvis de politiska händelserna. Han strävar efter att fastställa med vilka ekonomiska och sociala skeenden de är samtidiga. På det sättet får han fram något som kan kallas orsakssammanhang. Historikern kan inte ens bortse från möjligheten av klimatförändringar och tillfälliga växlingar i vädret. Geografen å sin sida fastställer exempelvis gemensam utbredning mellan en jordart eller en viss klimattyp och en viss form av växtodling eller bebyggelse. Han kommer på det sättet fram till ett annat »orsakssammanhang». Historikern tränas i att på en gång — syntetiskt — iaktta flera, yttligt sett skilda händelseförlopp och fastställa deras inbördes sammanhang. Kan han det, har han historisk blick och kan formulera det för ett tidsavsnitt väsentliga. Geografen tränas i att syntetiskt uppfatta på vissa delar av jordytan uppträdande företeelser och klarlägga deras inbördes beroende av varandra. Kan han det, har han geografisk blick och kan formulera det för en region karakteristiska. Den svenska allmänheten har säkert ännu så länge endast sällan hört uttrycket »geografisk blick», medan »historisk

blick» troligen redan ingår i det allmänna medvetandet. Men de aktiva geograferna vet, att »geografisk blick» är en eftersträvansvärd egenskap som endast kan förvärfvas genom lång träning. När man härom året i ett stort samlingsverk skulle beskriva ett svenskt landskap, vidtalade redaktionen en geolog, en botanist, en jordbruksspecialist o. s. v., men ingen geograf. Okunnig om den moderna geografin trodde den nämligen som så många andra, att geografi blott är lika med summan av allt det andra. Det stod emellertid klart för varje geograf, när verket var färdigt, att det led av en påtaglig brist just i fråga om det sammanfattande grepp över en region som endast geografen har utbildning för, förmågan att se de karakteristika som utmärker varje enskild del av ett visst område, exempelvis ett svenskt landskap. Den geografiska individualiteten hos varje delområde gripes icke av specialisterna. »Det hela är större än summan av delarna» uttrycker Wooldridge—East saken. Man får säkert inte en tillfredsställande totalbild av det nordamerikanska inbördeskriget, om man låter detta skildras av en specialist på negerslaveriet, en specialist på taktik och strategi, en kännare av amerikanska kongressen på 1850- och 60-talen, en specialist på amerikansk tullpolitik o. s. v. Det krävs i stället en tränad historikers förmåga till överblick över hela fältet. Ännu mycket viktigare är den vetenskapliga träningen, då det gäller att åstadkomma en syntes av naturgeografiska och mänskliga företeelser; det fordras en övning i både naturvetenskapligt och humanistiskt tänkande, som ställer stora krav på studenter och akademiska lärare. Inte minst gäller det att *samtidigt* tänka både humanistiskt och naturvetenskapligt — det är det som är det geografiska tänkandet. På den humanistiska sidan måste man tillägna sig något av historisk källkritisk, statistisk metod och ekonomiskt tänkande, på den naturvetenskapliga både biologisk, kemisk-geologisk och fysikalisk-meteorologisk kunskap. Dess värre är detta studieprogram alltför omfattande för att kunna genomföras allsidigt och samtidigt grundligt. Det ankommer på de akademiska lärarna att experimentera fram en undervisningsteknik, som på kortaste tid ger bästa resultat. Dess bättre är det teoretiska intresset för universitetspedagogikens problem i vårt land stort inom ämnet geografi, större än det lär vara i åtskilliga andra ämnen. Här får det bästa inte bli det godas fiende och det förhållandet, att en geograf inte kan utbilda sig i *alla* de specialiserade vetenskaper, vilkas resultat han använder, bör inte hindra honom från att sträva efter en geografisk helhetssyn, byggande på ett så rikt

material av skilda fakta som möjligt. Ätminstone Sveriges geografer ha så mångskiftande kontakter, att vad som kan brista på ett håll kompletteras på ett annat.

Ibland, säger Wooldridge—East, kan geografen överväldigas av problemets komplicerade natur. Han frestas att falla undan för kritikernas attacker och att medge, att de, som endast utvälja en enda trång sektor av tillvaron som objekt för sitt studium, ha det bra mycket bekvämare. Det bästa botemedlet mot pessimism av detta slag är att än en gång gå ut i fältet och uppleva människans och naturens enhet och den växelverkan, som finns mellan naturens och samhällets företeelser och som över allt möter den vakne iakttagaren. Då förstår man, att tingens relationer och proportioner i lika hög grad äro fakta som tingen själva och att om inte geografen studerar de förra ur geografisk synpunkt, så gör ingen annan det heller.

Geografens viktigaste redskap är kartan. »De företeelser», säger Wooldridge—East, »som geografen har att beskriva och förstå äro många gånger större än iakttagaren; detaljerna gå nog att iakttaga ändå, men mönstret i stort och de komplicerade sammanhangen kunna endast studeras och beskrivas, om de minskas ner till kartornas överskådliga format. För en mycket liten varelse, som rör sig på ytan av en bild i en tidning, framträda de små tryckta prickarna fullt tydligt, men det mönster dessa prickar bilda tillsammans skulle för denna varelse icke vara möjligt att uppfatta.» Ett åskådligt exempel härför i smått äro de viktiga arkeologiska upptäckter, som gjorts i England med hjälp av flygfotografier, det ur många synpunkter förnämligaste slaget av kartor. Gamla borgkonturer och romerska härläger ge åt markytan ett linjespel, som icke kan uppfattas av det mänskliga ögat 1,7 m över marken men som blir fullt tydligt på ett eller ett par hundra meters höjd.

I regel är det emellertid inte geografen, som utför arbetet att avbilda jordytan på kartorna, utan detta arbete överlåtes åt specialister. Geografens specialitet är däremot att studera och förklara kartorna. Det finns många nybörjare på geografins område, som tro att de kunna läsa kartan, fastän de i själva verket bara kunna stava sig fram. Det krävs utbildning och träning för att kunna ur en karta utläsa sammanhanget mellan terrängens utseende och de krafter, som format den, och sammanhanget mellan den av naturen givna miljön och det av människan åstadkomna kulturlandskapet, för att nu inte tala om en så intressant sak som re-

flexerna i det nutida landskapet av gångna tidsskedens samhälle. Geografen gör visserligen också kartor, men det arbetet består i regel i att på grundval av de stora kartverken utarbeta kartor över speciella företeelser, antingen nu detta sker efter direkt observation eller ur skriftliga eller tryckta källor.

Ett av geografens viktigaste uttrycksmedel är kartogrammet, den riktigaste beteckningen på många teckningar, som av praktiska skäl benämnas kartor. Ett kartogram är egentligen ett återgivande av siffror, som också kunna uppställas i tabellform. Kartan visar företeelsers läge på jordytan. Kartogrammet visar framför allt proportionen mellan två företeelser. Ett välgjort kartogram förhåller sig till sin tabellförlaga som vanlig text till blindskrift. Man fattar det väsentliga ojämförligt mycket snabbare och dessutom säkrare. Det behövs emellertid en viss träning även för att snabbt fatta ett kartogram. Man märker ibland detta hos en äldre generation, som i skolan och under sin ungdom på grund av att geografiska studier då knappast kommit i gång i vårt land aldrig fick lära sig ens elementen i konsten att umgås med kartor och kartogram, dessa viktiga hjälpmedel att förstå viktiga sammanhang i en komplicerad verklighet. Man får dock hoppas att Wooldridge—East uttrycka sig litet för drastiskt, när de säga, att geografen är berättigad att förutsätta ett visst minimum av sunt förnuft hos sina yrkesbröder och hos den publik som skall använda kartogrammen, men att han får akta sig för att taxera detta minimum för högt.

Om alltså, som vi tidigare konstaterat, rumssynpunkten och lägessynpunkten är den sammanhållande principen inom vetenskapen geografi, blir det ofta i praktiken så, att geografen icke inskränker sig till att anlägga endast dessa aspekter. Han frestas lätt att också behandla tingen själva, oberoende av deras läge, och erfarenheten visar, att han genom att starta med kartstudium och lägessynpunkter kan komma över till andra aspekter, som av skilda anledningar råkat bli försummade av andra vetenskapers utövare. Strikta gränser mellan vetenskaperna visa sig nästan alltid vara av ondo, och detta av det naturliga skälet, att som framhölls i inledningen det egentligen inte finns några vetenskaper utan endast en vetenskap, lika väl som det endast finns en verklighet. Tvärtom ha många vetenskapsmän skördat de rikaste frukterna just i universitetsämnenas gränsområden. Sedan geografen uppfyllt sin första plikt att konstatera företeelsernas nuvarande läge, deras karaktärsskiftningar från plats till annan och de regio-

nala växlingarna i deras inbördes relationer, kan och får han icke underlåta att ta nästa steg, nämligen att klargöra hur dessa förhållanden uppkommit. Han kan icke, säger Wooldridge, förstå dem, om han ignorerar den ständiga förändring, som alla detaljer både i natur- och i kulturlandskapet ständigt undergå.

Detta är en av anledningarna till att brittiska och svenska geografer ägnat stor uppmärksamhet åt geomorfologin, det vill säga läran om hur jordytans former uppkommit. Detta gebit kan likaväl kallas för geologi som för fysisk geografi men, säga de två engelska författarna, har mycket ofta negligerats av de brittiska geologerna. En tjock engelsk lärobok i geologi ägnar endast $\frac{1}{50}$ av sitt omfång åt detta viktiga område, som i varje lärobok i allmän geografi tar upp ett vida större utrymme. Ingen kan göra anspråk på att kallas geograf, om han inte inhämtat den fysiska geografins elementa, och det är alldeles naturligt, att många geografer helt ägnat sig åt studiet av landformer, som annars i icke ringa mån skulle lämnats åt sitt öde.

På samma sätt tvingas geografen in på det område, som heter klimatologi. Klimatets betydelse för alla sidor av kulturlandskapet och de flesta av naturlandskapets kan knappast överskattas. När det gäller att fastställa, vilka meteorologiska element som sätta de geografiska gränserna (datum för den första frostens infallande, antalet dygn med en medeltemperatur över en viss nivå eller vårregnens pålitlighet) blir det (växt)geografen, som får rycka in, eventuellt i samarbete med växtfysiologen, och han kan då icke vara ointresserad av meteorologens förklaring till de atmosfäriska sammanhang, som ligga bakom.

Så tvingas geografen till kontakt med det ena vetenskapliga området efter det andra, när han skall besvara den fråga *varför* som omedelbart uppställer sig, sedan han med kartans hjälp talat om *hur*. Det kan inte nekas, att han då ofta mött knot och sura miner från dem, som befarat intrång på sina speciella jaktmarker. Men detta har varit ett övergående tillstånd, och i dagens situation kan nog ingen geograf klaga över bristande samarbetsvilja från någon av de många gränsdisciplinerna. Framför allt är samarbetet med de historiska vetenskaperna betydelsefullt och givande och dessutom för alla parter nödvändigt. Samma sak kan sägas om geografin och de ekonomiska vetenskaperna. I vårt land har på sistone *avståndet* kommit att ägnas ökad uppmärksamhet. Medelavståndet för in- och utflyttningar till en given ort visar sig exempelvis ha undergått förändringar, som man icke utan undersökningar

hade kunnat ana. De moderna kommunikationernas roll synes härvid ha varit en helt annan, än man i första hand skulle ha tänkt sig. Lagarna för utbildningen av gränserna för städernas omland, som också i första hand men icke enbart äro en fråga om avstånd, ha ävenledes kommit i centrum för diskussionen både i vårt land och i England, Tyskland och USA. De ha den största betydelse både för företagsekonomin och för den ekonomiska historien, samtidigt som de utgöra ett typiskt exempel på problem, där geografins kärna, rumsaspekten, kan komma till sin fulla rätt.

Om geografen är tveksam om hur långt han skall avancera in på andra ämnesfält, bör han givetvis handla efter principen att icke rygga tillbaka för något gebit, där han kan göra verklig nytta. Den internationella geografunionen ämnar ta upp medicinsk geografi (alltså främst sjukdomarnas utbredning) i sitt program. På svenskt håll ställer man sig ganska skeptisk till detta, men det förefaller, som om just detta ämne vore ett alldeles utmärkt arbetsfält för den numera så moderna men i vårt land ändå så sällan praktiserade arbetsformen team-work. Man torde icke nå ett tillfredsställande resultat ifråga om utforskningen av sjukdomarnas utbredning utan en kombination av medicinsk och såväl naturgeografisk som socialgeografisk fackkunskap. Det som är gjort på detta område inger förhoppningar om att geografin skulle få minst lika stor nytta av mera djupgående forskningar som medicinen.

Med viss rätt betrakta många geografer den regionala geografin som geografernas huvuduppgift och slutmål. Regional geografi är icke detsamma som den »verkligt elementära sociologi och allmänna kunskap som på skolstadiet — vilket man i och för sig icke bör klaga över — förs in under rubriken geografi». Det katalogmässiga uppräknandet av namn och fakta är icke geografi.

Regionalgeografen intresserar sig för de skilda faktorernas växelverkan inom ett av honom själv valt område. Det är meningslöst att uppställa några bestämda regler för hur man skall avgränsa en region, vilket framgår inte minst av den långa diskussionen om hur det praktiska planarbetets stockholmsregion skulle avgränsas. Det finns inga logiskt givna, odiskutabla gränser för vad stockholmsregionen omfattar. Både för geografen och regionplaneraren är det enbart en praktisk fråga, hur regionen skall avgränsas. Det kan vara försvarligt att betrakta Huddinge, Botkyrka och Salem som en region, men man kan lika gärna använda samma term för det nu fastställda statistiska begreppet Stor-

Stockholm, för hela Södertörn, för hela Södermanland eller för alla Mälardalarnas tagna i ett. Ur vissa mycket betydelsefulla synpunkter är hela Västeuropa en region. Låt oss definiera »region» såsom ett område, som man av praktiska skäl och utan hänsyn till administrativa gränser utväljer som ett arbetsfält vid ett visst givet tillfälle. — »Lika litet som historien», säger Wooldridge—East, »upprepar sig geografin i detalj» och det är detta som är tjusningen i och motiveringen för det myckna arbete, som bedrivs under rubriken regional geografi.

Både i Storbritannien och i Sverige har antalet geografer med högre eller lägre akademisk examen vuxit kraftigt under de senaste årtiondena. De stå inför ständigt växande och allt intressantare problem av både vetenskaplig och praktisk natur, även om det hos oss ännu icke som i England hänt, att man för praktiska planeringsbehov annonserat i tidningarna efter geografer.
